

ZAŠČITA NARODNIH MANJŠIN

JOSO JURKOVICH

Pojem manjšine ni enoten, da bi se dal obravnavati splošno. Parlamentarna manjšina n. pr. kaže po svoji strukturi in svojem odnosu do večine čisto drugo lice kot verska. Verska je zopet različna od narodne, narodna od gospodarske itd. Manjšine se pojavljajo na vseh področjih, na vsakem področju pa imajo nekaj specifičnega.

Ta spis obravnava samo vprašanje narodne manjšine in njene zaščite. Pri tem se ne bo baval s problematiko, katere sestavine tvorijo individualnost posameznih narodov, oziroma narodnih manjšin; to vprašanje — kolikor je sploh rešljivo — spada v etnografijo in antropologijo. Razprava ima za izhodno točko, da narodne manjšine obstojé in zahtevajo zaščito svoje individualnosti. Katere osebe naj pripadajo manjšinam, to se mora prepustiti narodni zavesti posameznikov. Da pa igra tukaj jezik veliko vlogo, je brez dvoma.

Pojem manjšine pove samo, da gre za neko številčno razmerje med večino in manjšino. To razmerje samo pa še ne kaže, da bi morala biti manjšina zaščitená. Kajti bilo jih je in je še manjšin, ki so privilegirane nasproti večini. Te gotovo ne potrebujejo zaščite. Pa tudi iz zahteve po zaščiti še ne sledi, da je zaščita tako težka. Če pa vidimo, da so narodne manjšine po mirovnih in manjšinskih pogodbah zaščitene, a da je po mnenju manjšin ta zaščita nezadostna, se stavlja vprašanje, kje leži težavnost te zaščite. (Manjšine so zaščitene v mirovnih pogodbah: v saint-germainski z Avstrijo, trianonski z Ogrsko, neuillyski z Bolgarsko, sevreški, nadomeščeni z lausannsko, s Turčijo, ter v manjšinskih pogodbah s Poljsko, Češkoslovaško, Jugoslavijo, Rumunijo, Grčijo in Armenijo.)

Treba je torej iskati vzrokov, zakaj je ta zaščita tako težka. Tukaj je treba pogledati, iz kakšnih idejnih temeljev je zrasla današnja država. Samo tako bo vidna današnja situacija narodne manjšine. Iz te situacije pa se bo videlo, ali so mirovne in manj-

šinske pogodbe vsaj v formalnem oziru zadostne za zaščito manjšine, kakor je danes potrebna. In ker manjšine trdijo, da pogodbe niso zadostne, se je treba vprašati, ali ni vzrok nedovoljne zaščite manjšin morda v tem, da države formalnih obveznosti dejanski ne izvršujejo. Razprava se bo torej omejila predvsem na to, da skuša dognati, kje so težave zadovoljive rešitve manjšinskega vprašanja.

I.

Vprašanje zaščite narodnih manjšin je postalo nujno šele v moderni državi. Vzroki pa, ki so dovedli do tega, so različni, deloma idejni, deloma zgodovinsko-politični. Oboji imajo svoje izhodišče v absolutistični državi. Ta režim, ki mu je pripomoglo do zmage predvsem to, da stara stanovska država zaradi svoje razcepljenosti ni bila več kos nalogam, ki so se ji stavile, je gledal na poedinca samo kot na objekt vladanja. Proti temu nazoru se je kmalu pojavila reakcija. Nastopil je racionalizem s svojo tezo, da je država sicer potrebna, da pa ima poedinec pred državo neke pravice, ki mu jih ne more nihče vzeti. To so tako zvane svobodnostne pravice (Redslob, *Das Problem des Völkerrechts*, 1917, str. 217.). Meja med poedincem in državo je potegnjena tako, da je svoboda poedinca načelno neomejena, svoboda države pa načelno omejena. To je idejna podlaga liberalizma.

Druga struja, ki jo je zastopal Rousseau, prihaja do drugačnega zaključka, do svobode države, v svojem izhodišču pa se krije s prvo. Po tej drugi teoriji so poedinci prvotno svobodni in sklenejo pogodbo, da bodo ustanovili državo. Ta pogodba se sklene soglasno. Sedaj šele se podvržejo poedinci skupni volji, to je državi (Jellinek, *Allgemeine Staatslehre*, 1920, str. 212/13.). S to drugo pogodbo se poedinci faktično podvržejo večini in je svoboda poedinca žrtvovana. Vendar tudi ta teorija ni smela zatajiti svobode poedinca. Zato se je poslužila sofizma. Trdila je namreč, da je poedinčeva volja vsebovana v splošni volji, tudi če se ta volja ne krije s splošno voljo. To je mogoče samo zato, ker imajo vsi skupne interese. Poedinec torej, ki glasuje proti večini, ne izraža svoje prave volje. Iz te zveze skupnih interesov in svobode poedinca se je izvajala narodna suverenost, to je pravica naroda, da si dá sam ustavo in se podvrže svojim lastnim zakonom (Plettner, *Das Problem des Schutzes nationaler Minderheiten*, str. 5.). Te ideje so osnova poznejše demokracije.

Tej idejni kombinaciji svobode poedinca in svobode družbe ali države se je pridružila romantika s svojim negovanjem in poudarjanjem ljudske duše in narodne samobitnosti. Šele sedaj,

ko se je zavedel narod samega sebe in svoje razlike do drugega naroda in ko se je začel polasčati vlade, se je jel pojavljati nacionalizem, ki je nujno naperil ost proti drugemu narodu.

Mnogo so pripomogle k temu razvoju tudi vladajoče politične razmere. Francoska revolucija, ki si je usvojila Rousseaujevo teorijo suverenosti države, se ni konsekventno držala njenih načel. Dekreti narodne skupščine in konventa so obljubljali intervencijo in pomoč Francije vsem narodom, ki se bodo uprli svoji legitimni oblasti. Pa tudi koalirane sile so hotele iztrebiti svobodna načela francoske revolucije in vzpostaviti v Franciji stari legitimni red (Mandelstam, *La protection des minorités*, *Académie de droit international*, *Recueil des cours*, 1923, str. 369/70.). Po svetoalijančni pogodbi pa so postale intervencije pogoste. Dasi se niso vršile te intervencije izključno v legitimistične svrhe, ker je bila n. pr. intervencija v Belgiji v prid revoluciji, so se vendar občutile kot poseganje v samoodločbo posameznih narodov. To je države in narode še bolj odtujilo in nastala je teorija o absolutni suverenosti držav. In v smislu demokracije se to pravi: o absolutni suverenosti naroda. Suverenost države se je priznala sicer že prej, vendar se je smatralo, da je država vezana na meddržavno pravo, ki je del naravnega prava (Verdross, *Die Einheit des rechtlichen Weltbildes auf Grundlage der Völkerrechtsverfassung*, 1923, str. 13—30.). Sedaj se je poudarjala popolna nevezanost države.

Vprašanje zaščite narodnih manjšin v moderni državi je torej vtesnjeno v ta-le oklep: na eni strani na Rousseaujevi teoriji zgrajena demokracija, ki priznava v praksi samo večino, na drugi strani iz te teorije izvirajoča samoodločba naroda ter absolutna suverenost držav. Ali naj se dá manjšini pravica samoodločbe, da bo sama odločala o državi? In če to ni mogoče: kako naj se zaščiti manjšina v demokratični državi, ki prizna v praksi samo večino? Če pa interna državna zaščita ni mogoča, kako naj se zaščiti manjšina meddržavno, ko pa velja teorija o absolutni suverenosti držav? Kaj so ustvarile mirovne in manjšinske pogodbe, bomo videli pri njih analizi; ali in zakaj vprašanja niso rešile, se bo videlo, ko bomo pogledali postanek teh pogodb in njih uporabnost v moderni državi.

II.

Mirovne in manjšinske pogodbe so uporabile pri rešitvi vprašanja zaščite manjšin že prej znane institute opcije in plebiscita ter mednarodne zaščite potom pogodb. Glede opcije so se uporabile nekatere spremembe v nasprotju z dosedanjo prakso. Sicer pa se je ta institut že prej delil v dve formi, staro in novo. Stara je

pomenila samo pravico prebivalstva, da se izseli z ozemlja, ki pripade drugi državi. Pri nji leži poudarek na zvezi človeka s krajem. Nova forma pa pomeni pravico prebivalcev ozemlja, ki pripade drugi državi, da se lahko odločijo za staro državo. Tukaj leži poudarek na državni pripadnosti (Kunz, *Völkerrechtliche Option*, Handbuch des Ausschusses für Minderheitenrecht, zv. I. 1925, str. 85.). To novo opcijsko formo so mirovne pogodbe znatno razširile v smislu narodnostnega principa. Tako so lahko optirali v smislu člena 85., oziroma 91. versailleske pogodbe Čehoslovaki in Poljaki, ki so bili nemški podaniki in prebivali bodisi v Nemčiji, bodisi v inozemstvu, za češko, oziroma poljsko državo. Pri tej opciji ozemlje, ki naj preide s stare na novo državo, sploh ne pride v poštev. Tudi plebiscit se je uporabil v izdatni meri. Vendar oba ta instituta ne moreta rešiti manjšinskega vprašanja. Pri opciji gre v glavnem vendarle za posameznike, kajti nemogoče je, če se noče vzeti za vzgled barbarski način Turkov v Lausanni in izsiliti pravo preseljevanje narodov, da bi mogli kar tisoči in tisoči hkratu zapustiti dosedanje državo in se izseliti v drugo. (Po izjavi Venizelosa z dne 28. julija 1930. se je izselilo iz Turčije 1.250.000 Grkov in iz Grčije 450.000 Turkov.) Za taka preseljevanja so moderne gospodarske prilike preveč komplicirane. Pomislimo n. pr. samo na znatno poljsko manjšino v rensko-westfalskem industrijskem ozemlju, kamor je gotovo emigrirala za zaslužkom. Plebiscit pa je uporabljen samo v mejnem ozemlju. Poleg tega je njegova hiba, da manjšinskega vprašanja sploh ne more rešiti. Kajti večina odločuje, kam naj se priključi obmejno ozemlje. S tem pa smo zopet v sredi vprašanja.

Ker torej opcija in plebiscit nista mogla rešiti vprašanja manjšin, se je skušala zaščititi manjšina meddržavno. To ni bilo, kakor smo že omenili, nič novega, kajti meddržavna zaščita zlasti verskih manjšin je starejšega datuma. Vendar pa je bil način zaščite nov, oziroma se je, kakor bomo videli, vsaj poskusil nov način zaščite.

Po mirovnih in manjšinskih pogodbah so narodne manjšine zaščitene v treh ozirih. Najprej kot prebivalci. Kot prebivalcem se jim jamči varnost življenja in osebna ter verska svoboda. Kot državljanom (*ressortissants*) se jim jamči popolna civilna in politična enakost. Specialno kot manjšinam so jim zajamčene sledeče pravice: brez omejitve lahko uporabljajo svoj materni jezik v privatnih in trgovinskih stikih, pri izvrševanju verskih dolžnosti, v tisku in javnih zborovanjih. Primerne olajšave (*facilites appropriées*) se morajo dati manjšinam, da lahko uporabljajo svoj materni jezik ustno in pismeno pred sodišči. Glede privatnega pouka je določeno, da smejo manjšine ustanavljati, voditi in nad-

zirati privatne šole, karitativne, verske in socialne institucije. Glede javnega pouka morajo skrbeti države za primerne olajšave, da bo v mestih in okrajih, kjer prebiva znaten del manjšine, v osnovnih šolah učni jezik manjšinski. (V Grčiji in Jugoslaviji se nanaša ta določba samo na ozemlje, preneseno po 1. januarju 1913., na Poljskem pa samo na tiste poljske državljane nemške narodnosti, ki prebivajo na ozemlju, ki je pripadalo 1. avgusta 1914. Nemčiji.) Tudi se mora zagotoviti v mestih in okrajih, kjer biva znaten del manjšine, da se bo dal manjšini pravičen del na užitku in uporabi vsot, ki bi jih namenil državni, občinski ali drugi budžet za vzgojne, verske ali karitativne svrhe. Poleg teh splošnih pravic imajo široko lokalno avtonomijo podkarpatski Rusini ter ožjo, nanašajočo se na verske zadeve, dobrodelnost in šolstvo, pindski Vlahi, Seklerji in Saksi; pri zadnjih dveh pa obsega avtonomija samo verske zadeve in šolstvo. Personalno avtonomijo v rodbinskih zadevah imajo nemuslimanske manjšine v Turčiji in muslimanske v Jugoslaviji in Grčiji.

To je v bistvu zaščita manjšin, kakor je ugotovljena po mirovnih in manjšinskih pogodbah, in sicer samo, kolikor se nanaša na narodne manjšine. Upoštevale se niso nekatere določbe, ki se nanašajo na verske manjšine, n. pr. Jude na Poljskem, in se tičejo praznovanja sabata.

Te določbe glede zaščite manjšin se morajo smatrati v prizadetih državah kot ustavni zakoni (*lois fondamentales*) dotičnih držav, katerim ne sme nasprotovati ali si lastiti veljave proti njim noben zakon, nobena uredba in noben uradni akt. Spremenljive so te določbe samo s pristankom večine sveta Društva narodov. Sicer se vse določbe glede zaščite manjšin smatrajo kot ustavni zakoni samo v mirovnih pogodbah in so torej vsi členi ustavnih zakonov samo za tiste države, ki jim je naložena zaščita manjšin po mirovnih pogodbah, dočim so za države, ki so sklenile posebne manjšinske pogodbe, izvzeti in torej ne tvorijo ustavnih zakonov členi, ki se nanašajo na javni pouk in reparticijo fondov. Vendar, ker tvorijo vsi členi, nanašajoči se na manjšine, obveznosti meddržavnega interesa in so zaradi tega pod zaščito Društva narodov, je omejitev v manjšinskih pogodbah brezpredmetna. Niso pa na drugi strani, vsaj izrecno, stavljene pod zaščito sveta Društva narodov deklaracije o zaščiti manjšin, ki so jih podale nekatere države. (Enostranske izjave o zaščiti manjšin so podale: Albanija, Estonska, Latiška, Litva.)

Nadzorstvo nad izvrševanjem dolžnosti iz teh členov ima svet Društva narodov. (Od nadzorstva so izvzeti členi o varstvu manjšin v pogodbi z Armenijo.) Vsak član sveta ima pravico, da opozori svet na vsako prekršitev ali nevarnost prekršitve. Torej niti po-

samezne države niti manjšine ne morejo pravnóveljavno spraviti pred svet kake kršitve, ta pravica je rezervirana samo članom sveta. Vendar so umele države, ki so članice Društva narodov, a ne sveta, tolmačiti besedilo § 2. člena 11. pakta Društva narodov tako, da lahko pravnóveljavno spravijo pred svet kršitve določil o zaščiti manjšin. Kakšne so sankcije za primer kršitve teh obveznosti, iz pogodb ni razvidno. Kajti pogodbe govorijo samo splošno, da podvzame svet v primeru kršitve po lastnem preudarku mere, ki se mu zde v danem primeru primerne in učinkovite. Dosedanja praksa je pokazala, da se omejuje svet na vlogo garanta-posredovalca in da ni skušal do sedaj v nobenem primeru izsiliti svoje odločitve (Mandelstam, o. c., str. 494. «... que le Conseil n'a jamais chercher à imposer une décision à l'Etat, objet d'une plainte, mais s'est efforcé, au cours des negotiations, à lui faire accepter les solutions qu'il jugeait conformes à l'intérêt international»).

Vse določbe mirovni in manjšinskih pogodb, nanašajoče se na zaščito manjšin, so samo splošne, bolj principi kot določbe, zato so potrebni za njih izvrševanje posebni zakoni v posameznih državah. Samo določbe o državljanstvu, ki pa se tukaj niso upoštevale, ker je smatrati, da je ta snov danes definitivno urejena, so čisto konkretne. S tem prihajamo k težišču vsega vprašanja: ali bodo države izdale posebne zakone, ki bodo resnično oživitvili principe, postavljene v zaščito manjšin v mirovni in manjšinskih pogodbah? Ker imamo že razne take zakone, kakor n. pr. češkoslovaški jezikovni zakon, poljsko uredbo o uradnem jeziku pri sodiščih in notarijatu v nekdanjih pruskih delih Poljske, estonski zakon o avtonomiji, se vidi, da so vsaj nekatere države izvedle predpise o zaščiti manjšin in da so šle celo dalje, nego so to zahtevale mirovne pogodbe. Primer: estonski zakon o avtonomiji, dasi Estonska ni zavezana k zaščiti manjšin. Vendar je to bolj formalna stran tega vprašanja, tudi če bi bile vse prizadete države izdale že potrebne zakone: kajti bistveno je, ali se ti zakoni izvajajo in kako dolgo se bodo izvajali. (Konec prih.)

L E T E Č I A N G E L

J U Š K O Z A K

(Konec.)

Dizma je moral klečati v kotu pri postelji. Nekaj časa je srborito razbijal z nogami po tleh, ker ni moglo srce preboleti krivice, da bi moral klečati sam v tem lepem, solnčnem dnevu, sedaj, ko se Pik, Linče in Fice podé doli po cesti. Jeza je bruhala zoper očeta, ki je od nekdanj krivičen, da jim ne privošči najmanjšega veselja. Za hip se je pomiril, pa je takoj zopet vzbesnel, da ne

višek igralske izraznosti. V zvoku, mimiki, gibih, v celotnem vzdušju je bil ta hip čuvstvena in oblikovna umetniška inkarnacija. V nekaterih prizorih, kjer je besedilo uhajalo v notranje nesoglasje, je morala seveda za njim. Tako pri pripovedovanju pravljice, ki ga je po premieri spremenila iz recitacije v stvarno pripovedovanje.

Kralj je bil kot France odrsko močan, le čuvstvene prepričevalnosti ni bilo v njem. Kralj reagira na neskladno vlogo in zato se je mučil ob režiserjevi zamisli, ko ni mogel do osebnega odnosa do nje. Po prvem dejanju je občutno popustil v dialektičnih prizorih in končno igral besedilo. Prvotne sile iz 1. prizora ni več dosegel.

Šaričevi in Kralju nista bila igralsko dorasla ne Gabrijelčičeva kot Breda in ne Jerman kot Tone. Če sta Šaričeva in Kralj virtuoza v obvladanju igralske oblike, sta Gabrijelčičeva in Jerman prav v tem skrajno nerazgibana. Zato si je Gabrijelčičeva skušala pomagati z divjim mahanjem, kričanjem, ki je prehajalo v drastično grotesko in ubijalo vsako iluzijo. Njeno pojmovanje vloge je bilo sicer po tekstu pravilno, le igralsko ga ni umela podati. Isto je bilo z Jermanom, ki pa je močnejši od Gabrijelčičeve, ker je kljub neubranemu in preglasnemu govoru vendarle imel nekaj mirnih hipov. Oba sta še na igralskem začetku. — V vlogi Brede je gostovala Sava Scherbaum-Severjeva. Igralsko je še dokaj neuglajena, posebno v igralskem izrazu (glasovno in artikulacijsko) in v prednašanju. Posluži se običajnih igralskih sredstev, ne da bi iskala svoje oblike. Njena vloga je bila po pojmovanju Brede bolj človeška od Gabrijelčičeve, ne vedno njena igra. Nekateri hipi so pokazali, da občuti, toda v igralski snovi je še povsem na začetku.

Z A Š Č I T A N A R O D N I H M A N J Š I N

J O S O J U R K O V I Č

III.

(Konec.)

Mirovne pogodbe določajo, da tvorijo členi o zaščiti narodnih manjšin temeljne zakone prizadetih držav. Ker pomeni v dosedanji terminologiji temeljni isto kot ustavni, bi bili ti členi del ustavnega zakona v dotičnih državah. Ta razlaga pa je nemogoča. Kajti ustavni zakoni niso nič nespremenljivega; ne samo ustavotvorna skupščina, celo navadna skupščina s kvalificirano večino lahko spreminja ustavni zakon. Da bi bili gospodje pri mirovni konferenci, ki so videli, da se nekatere države upirajo mednarodni zaščiti manjšin, kakor je razvidno iz pisma Clemenceauja Pade-

rewskemu z dne 24. junija 1919. (Kraus, Das Recht der Minderheiten, Materialien zur Einführung in das Verständnis des modernen Minoritätenproblems, 1927, str. 43.), tako naivni in nepoučeni, kaj pomeni stabilnost ustavnega zakona, tega pač ne smemo supponirati. To tem manj, ker je obenem določeno, da se členi, nanašajoči se na zaščito manjšin, lahko spremenijo z odobritvijo sveta Društva narodov. Kajti ali jih lahko spremeni dotična država sama po postopku, ki je predpisan za spremembo ustavnega zakona, ali pa jih lahko spremeni samo s privolitvijo sveta. Da pa bi smela država spreminjati svoj ustavni zakon samo s pristankom sveta, to bi bilo vendar malo preveliko in neobičajno poseganje v notranje zadeve posamezne države. Zato je pravilno naziranje Mandelstama, da so določbe o zaščiti manjšin nedotakljive (intangibles). (O. c. str. 448.) Fraza o temeljnih zakonih naj bi samo maskirala diktat, dasi ji mogoče to maskiranje ni bilo edini cilj.

Kajti za neobičajnim nazivom temeljnih zakonov se najbrž le skriva neka ideja, ki jo je izrazil člen 4. weimarske ustave, ki pravi, da veljajo splošno priznana pravila meddržavnega prava kot obvezni deli nemškega državnega prava. Dasi je z odstavkom 3. člena 45. iste ustave veljava člena 4. utesnjena v bistvu samo na običajno pravo (Anschütz, Die Verfassung des Deutschen Reiches vom 11. August 1919, Ein Kommentar für Wissenschaft und Praxis, 12. izd., 1930, str. 58—68), je določba, da tvori vsaj en del meddržavnega prava sestavni del državnega prava, brez dvoma jako pomembna. Pomisliti je namreč treba, da nobene pogodbe ne trajajo večno. In če bi prišlo do revizije mirovnih pogodb in bi se zaščita manjšin ukinila, ne bi bilo nemogoče, da bi veljala zaščita od takrat dalje kot meddržavno in ustavno običajno pravo. Pogoji za take transformacije pa bi bil, da bi bila zaščita manjšin vobče priznana in uvedena v vseh državah, ki imajo manjšine. Samo nekaj, kar naj velja za vse države brezizjemno, velike in male, ima lahko upanje, da postane sčasoma običajno med državami in v državah. Dokler pa ni tako, je težko zameriti prizadetim državam, da smatrajo zaščito manjšin za breme. Za to imajo pač svoje razloge.

S tem, da je prizadetim državam zaščita manjšin usiljena, se stavljajo te države pod meddržavno kontrolo, ki je zanje silno neprijetna, ker tvori lahko pretežo za vsakovrstno vmešavanje v notranje zadeve dotičnih držav. Ali se s tem ne daje naravnost prilika za meddržavne konflikte, ne bomo tukaj raziskovali. Druge države pa, ki imajo tudi manjšine v svojih mejah, ravno zato niso obvezane k zaščiti, ker se prvič smatra, da njih suverenost ne prenese nobene kontrole, in drugič, ker se jim zaupa, da

so same zmožne zaščititi svoje manjšine. Vse to sledi čisto nedvomno iz osebne izjave brazilskega delegata Mella Franca, ki jo je podal v zadevi manjšin na 37. seji sveta Društva narodov dne 9. decembra 1925. in ki se ji je priključil sam Chamberlain (Kraus, o. c., str. 226—244). Mello Franco je citiral holandskega barona Witterta van Hoogland, ki je rekel: «Zadošča, da se unesó v zakone vseh držav določbe o zaščiti manjšin, in manjšine se bodo prikazale tam, kjer bi jih človek najmanj pričakoval, in se bodo vznemirjale, govorile, da so žrtvovane, in uprizarjale umetno agitacijo, na katero ni nihče mislil do tedaj. To je tako nekako zgodovina namišljenih bolezni, ki napadejo mnoge poštene ljudi, kakor hitro jim pride v roke kaka poljudna medicinska knjiga.» Za baronovo duhovitostjo pa se skriva priznanje, da so manjšine še tudi kje drugje kot samo v tistih državah, ki jim je zaščita manjšin usiljena. Bolj precizen pa je bil Hymans, ki se je pridružil mnenju Mella Franca in povedal, da se je udeležil debate v šesti komisiji septembrskega zasedanja Društva narodov leta 1925. «Dovolil si je opozoriti v šesti komisiji, da, če bi se hotel razširiti na vse države sistem zaščite manjšin, bi se namestu zanjamčenja svetovnega miru povzročili v mnogih državah notranji konflikti poleg mednarodnih, ki bi se pojavili kaj kmalu.» S tem je Hymans potrdil, da usiljena zaščita ograža mednarodni mir, ker naravnost zavaja k poseganju v notranje zadeve držav, in da je za mir v nekaterih državah bolje, da se njih manjšine ne zaščitijo, to se pravi: da jih bolje zaščitijo dotične države same. Kakšna je ta zaščita, je znano dovolj.

Vendar vse te navedbe še ne osvetlijo celotnega vprašanja. Kajti lahko bi se reklo: vse to so sicer hibe, ki so se napravile pri mirovni pogodbi, ki pa se bodo sčasoma popravile. Hibe se bodo odstranile, zaščita manjšin pa bo postala sčasoma običajno pravo; in za zaščito manjšin je šlo in gre. Vsem tistim, ki tako argumentirajo, se ne sme odrehati dobra volja in namen, resnica pa je težko na njihovi strani.

Pri pregledu določb o zaščiti manjšin smo videli, da manjšine niso zaščitene samo kot manjšine, temveč tudi kot prebivalci in državljani. Vendar se tam, kjer je šlo samo za navedbo določb o zaščiti manjšin, ni mogla poudariti dalekosežnost teh določb. Te določbe so v vseh mirovni in manjšinskih pogodbah identične, samo številke členov so različne. Zato pogledjmo odstavek 1. členov 2. in 7. pogodbe med glavnimi aliiranimi in asociiranimi silami in Poljsko z dne 28. junija 1919. Odstavek 1. člena 2. pravi: «Poljska vlada se obveže, da bo dala (à accorder) vsem prebivalcem polno in neokrnjeno zaščito njih življenja in njih svobode brez

razlike rojstva, državljanstva, jezika, plemena ali religije.» Odstavek 1. člena 7. pa se glasi: «Vsi poljski državljani bodo enaki pred zakonom in bodo uživali iste civilne in politične pravice brez razlike plemena, jezika in religije.» Tukaj je težko mogoča interpretacija, češ: dasi sicer govorijo dotični členi o prebivalcih in državljanih, gre vendar samo za manjšine, ker se v obeh poudarja, da ne sme pleme, jezik in religija, oziroma rojstvo in državljanstvo, tvoriti nobene ovire za popolno zaščito življenja in svobode in popolno civilno in politično enakost. V tem oziru je zanimivo že omenjeno Clemenceaujevo pismo Paderewskemu, ki pravi izrecno: «Kar se tiče individualnih klavzul te pogodbe, jamči člen 2. vsem prebivalcem elementarne pravice, ki so faktično zasigurane v vsaki civilizirani državi.» V naslednjem odstavku pa pravi pismo: «Člena 7. in 8. določata skladno s prejšnjimi, da se ne bo delala v postopanju nobena razlika na škodo poljskim državljanom, ki se razlikujejo po svoji religiji, jeziku ali plemenu od velike mase poljskega naroda.» Ta odstavek pisma bi res kazal, da gre samo za manjšine. Ampak ker se pri prebivalcih in državljanih poudarja, da se določba nanaša na vse, to razlikovanje v pismu ni razumljivo, zlasti še, če se pomisli, da sta dotična odstavka členov 2. in 7. enako koncipirana z izjemo, da je pri prebivalcih navedeno še rojstvo in državljanstvo. Zato pravi Mandelstam pravilno: «Člen 7. poljske pogodbe ustanavlja enakost vseh poljskih državljanov.» (O. c., str. 418.) Če se ozremo poleg tega še na začetek tega pisma, kjer pravi Clemenceau, da je v meddržavnem pravu običaj, da mora dati novo nastala ali znatno povečana država za to, da jo lahko priznajo druge države, garancije, da se bo držala nekih načel vladanja, je jasno, da ni šlo samo za zaščito manjšin, ampak tudi za to, da se zagotovi kontrola velesil nad temi državami. Kratko: tem državam se ni zaupalo niti to, da bi dale vsaj svojim večinam primitivne pravice, ki so danes zajamčene v vsaki ustavi, zato se je zdelo potrebno, ustanoviti meddržavno kontrolo nad njimi.

Šele s te strani pade prava luč na določbe o zaščiti narodnih manjšin. Zlasti, če se pomisli še nekaj. O tem, ali bodo sedanje narodne manjšine v primeru nespremenjenih državnih mej obstale tako dolgo kot večine v teh državah, bi bilo brezpredmetno debatirati. Če pa naj ima zaščita manjšin kak smisel, se mora vendar suponirati, da se računa z obstojem manjšin za dogleđen čas. Tudi si je težko predstavljati, da bi imela zaščita manjšine meddržaven interes in da bi se ustvaril kompliciran aparat za to zaščito, če bi se smatral obstoj manjšin samo za neko prehodno stanje. In vendar se zdi, da velesile niso računale z dolgim

življenjem manjšin in so jim hotele samo nekako olajšati smrt. V dotični svoji deklaraciji je rekel Mello Franco glede manjšin: »Zdi se mi nepobitno, da tisti, ki so zasnovali ta sistem zaščite, niso nameravali stvoriti v osrčju nekih držav mase prebivalcev, ki naj bi se za večno smatrali tuji splošnemu organizmu države; ampak nasprotno, da so hoteli za elemente te mase pravni zaščitni statut, ki naj bi zagotovil v vsakem oziru spoštovanje pred nedotakljivostjo (inviolabilité) teh oseb in polagoma pripravljaj potrebne pogoje za ustvaritev popolne državne (nationale) enotnosti.« (To je tisti passus iz izjave Mella Franca, ki je dal povod za tolike debate.) In Chamberlain je rekel v svoji izjavi k izjavi Mella Franca med drugim: »Kakor je pravilno izjavil Mello Franco, je predmet manjšinskih pogodb in cilj, ki ga zasleduje svet, ko vrši nalogo, ki so mu jo zaupale te pogodbe, da zajamči manjšinam tisto stopnjo zaščite in pravičnosti, ki jim bo postopno omogočala, da se zlijejo v državno skupnost, kateri pripadajo.«

Tak je položaj, v katerem se nahajajo države, ki morajo zaščititi manjšino, in tako je meddržavno mnenje glede manjšin. Dasi bi se lahko odgovorilo, da ne more biti odločilno mnenje Mella Franca in Hymansa, tudi Chamberlainovo ne, je vendar treba naglasiti, da so ta mnenja vsaj toliko merodajna kakor razne optimistične izjave nemerodajnih osebnosti in korporacij, ki se tako rade navajajo. Clemenceaujevo pismo pa je jako važen oficijelen akt, saj je izdano, kakor se v začetku pisma poudarja, v imenu vrhovnega sveta glavnih aliiranih in asociiranih sil. Tudi novi način zaščite manjšin ne spremeni na tem mnogo. Res je sicer, da ni poverjena kontrola zaščite manjšin velesilam, ampak svetu Društva narodov, ravno tako pa je res, da ime samo ničesar ne spremeni na bistvu stvari. Gre za to, kdo je v svetu, oziroma bolj točno: kdo je tudi v svetu. Saj si nihče n. pr. ne dela iluzij o tem, kakšna je v resnici ravnopravnost med državami.

IV.

Poglejmo sedaj, kakšno je notranje državno razmerje med državami in manjšinami, ki naj bodo zaščitene.

Današnja država je demokratična, če ne še faktično, vsaj po svoji tendenci. V demokratičnem principu je vsebovana pravica samoodločbe, da ima vsak narod pravico do lastne države. S tem bi bilo vprašanje manjšin v moderni državi nerešljivo, ker bi se morala vsaka država razcepiti na toliko držav, kolikor narodov, oziroma narodnih manjšin ima. To bi vedlo do nemogočih posledic zlasti tam, kjer narodnosti niso teritorialno ločene, ampak pomešane med seboj. Vendar demo-

kracija ne polaga tolike važnosti na princip samoodločbe, kakor na princip večine. Kajti z njim je zadoščeno vsaj deloma tudi principu samoodločbe: samoodločba ne pomeni namreč nič drugega kot svobodo. Ker ne morejo biti svobodni vsi, je še največ svobode tam, kjer je svobodna večina. Tako je rešila demokracija vprašanje svobode na kvantitativen način. S tega stališča pa je vprašanje zaščite manjšin nerešljivo. Kajti manjšina je tukaj samo korelat večine in brez vsakega pomena, dokler ne postane sama večina. Iz tega se vidi, da se vprašanje vsake manjšine nujno spremeni v demokraciji v politično vprašanje. V demokraciji je pojem manjšine lahko samo političen. To je razumljivo. Tudi če ne vzamemo demokratičnega principa v prvotnem smislu, kjer so tisti, ki vladajo, in tisti, ki so vladani, eno in isto, ampak se omejimo na praktični princip vladne večine, se vidi, da ta večina predpostavlja neko enakost in homogenost med člani večine. Nemogoče je namreč tvoriti večino iz disparatnih elementov, če nimajo ti elementi vsaj nekaj skupnega. Vendar so take večine s samo nekimi skupnimi cilji kratkotrajne, samo od primera do primera. Demokracija pa je hotela omogočiti čim večje in trajne večine. Zato je morala nujno odpraviti vse stanovske in druge razlike in predprave ter priznava samo državljane. Ti državljani pa so vsi enaki. Ta pojem državljan je nekoliko ekskluziven in agresiven, zato je bil starim demokracijam nedržavljan — barbar. Vendar si demokracija ne prikriva, da vsi državljani niso enaki, da imajo različne svetovne in življenjske nazore. Zato je demokracija upoštevala te razlike, a jih je skušala izločiti iz politične sfere. Vnesla jih je pod imenom temeljnih pravic v ustavni zakon, da jih s tem odtegne političnemu območju. Danes so te temeljne pravice v demokraciji nekaj tako samo ob sebi umevnega, da bi se jih težko upala negirati kaka država, ker so nekako legitimacija pravnega reda.

Če gledamo s tega stališča na zaščito manjšin v demokratičnih državah, se vidi, da ta zaščita ni lahka. Vse razlike, ki se priznavajo, se lahko gibljejo samo v okviru temeljnih pravic. Kar presega ta okvir, je privilegij, ki se ne priznava, ali pa je priborjeno v političnem boju. Tukaj smo zopet v politiki in pri politični manjšini. Vlada in narod sta danes sinonim, zato je vlada proti narodni večini nekaj nemogočega. S tem je manjšina ogrožena. To lahko vodi do meddržavnih zapletljajev z vsemi njihovimi posledicami: ena teh je tudi novo sovraštvo med narodi in s tem še bolj otežkočen položaj manjšin. Če pa se vlada ukloni meddržavni normi, pade ali pa tvega prevrat v državi. Te dedukcije niso morda samo papirnato-logične, ampak silno realne. Demokra-

cija je namreč do danes prestala že hude boje, zato je precej bojovita. To je razumljivo tudi zaradi tega, ker je polje demokracije predvsem politično. Situacija pa je ravno danes še bolj zapletena, ker so bile marsikatero večine pred kratkim še manjšine in marsikatero manjšine do včeraj večine in niso še izgubile prejšnjega čuta za ekspanzivnost. Tako se komplicira problem z nacionalizmom, poostrenim marsikje še s spomini na nedavno preteklost. Vlada, ki mora zaščititi manjšine, je pod pritiskom od zgoraj in od spodaj: od zgoraj svet Društva narodov, oziroma meddržavno pravo, od spodaj lastni državljani.

Iz tega se vidi, kako težavna je danes zaščita manjšin: meddržavna zato, ker nasprotuje v sedanji obliki principu vsake državne suverenosti, državna, ker se ne sklada s tendenco demokracije. Najnaravnejši izhod bi pač bil, da bi se zaščitile manjšine potom pogodb med posameznimi prizadetimi državami. Vendar ta izhod ni vedno poraben, ker nimajo vse države manjšin in tudi v tistih državah, kjer obstojé, te manjšine niso tako razdeljene, da bi zaščita manjšine v eni državi vplivala direktno na zaščito manjšine v drugi. Če zaščiti n. pr. Estonska rusko manjšino, ne sledi iz tega, da bi morala zaščititi Rusija nemško. Ker pa se priznava, da manjšine ne smejo postati brezpravni objekti, in je danes možna samo meddržavna ali samo interna državna zaščita, nastane vprašanje: katera zaščita se zdi bolj učinkovita? Tukaj ne smemo ničesar sponirati ali se loviti za fantomi, temveč moramo gledati stvari, kakor so.

Na prvi pogled se zdi brezdvomno učinkovitejša meddržavna zaščita. Vsa moč držav, ki se skriva za mirovnimi pogodbami, bi nujno morala privedi državo do tega, da bi v lastnem interesu spoštovala meddržavne obveznosti. Vendar nam kaže Italija, da se te meddržavne moči ni treba bati. Treba je samo, da dotična država sama pripada krogu zaščitnikov, pa je brez vsake obveznosti in ne obstoji zanjo meddržavni pritisk. Ker danes ni upati, da bi velesile zaščitile meddržavno tudi svoje lastne manjšine, se je bati, da bo imela meddržavna zaščita v sedanji obliki poleg tega, da je brez koristi za manjšine in škodljiva za prizadete države, še druge posledice, ki so naravnost nasprotne tendencam Društva narodov.

Države-zaščitnice namreč nimajo enakih meddržavnih interesov in bodo morda uporabljale in izrabljale zaščito v svoje namene. S tem bodo manjšine malo pridobile, tem laže pa se bodo tvorile na ta način razne meddržavne grupacije. Kajti naivno je misliti, da bi postala zaščita tujih manjšin kdaj glavna skrb velesil. Velesile imajo marsikatero težke skrbi, ampak skrbi za tuje

manjšine v tujih državah ni med njimi. Tukaj je treba navesti za vzgled samo, da se v Nemčiji danes gotovo največ piše o manjšinah. Pred vojno se za to v Nemčiji ni brigal skoro nihče. In v Nemčiji je bil pred vojno odstotek drugih narodnosti pač večji kot danes. Seveda: Nemcev ni bilo toliko pred vojno pod suverenostjo drugih držav. Zato tudi ni podvzela Nemčija nobenih korakov, ko je rešila med vojno njena zaveznica Turčija armensko vprašanje v Turčiji tako, da je Armence enostavno poklala.

Grupacije, ki smo jih ravnokar omenili, pa se že tvorijo navzlic Društvu narodov ali morda ravno zaradi njega. Kajti, ali je pripomogla k temu kaj direktno tudi zaščita manjšin, se še ne dá reči. Zanikati pa se ne dá, da je danes že močna grupa držav, ki izrabljajo vsako priliko, da poudarjajo nujnost revizije mirovnih pogodb. Ta revizija se utemeljuje tudi ali celo predvsem z obupnim stanjem narodnih manjšin. Četudi bi bilo stanje manjšin res tako nevzdržno, ta zveza med narodnimi manjšinami in revizijo mirovnih pogodb ni prav razumljiva. Kajti kako je mogoče, da zahtevajo revizijo pogodb predvsem tiste države, ki so izgubile ozemlja, na katerih so prebivali deli tujega naroda? Zakaj zahtevajo Nemci ozemlje, kjer prebivajo Poljaki, in zakaj zahtevajo Madžari Slovaško? Tukaj se vidi, da v meddržavni politiki ne gre za narod, ampak gre predvsem za ozemlje. Ravno pa, ker so za obstoj in razvoj držav merodajni drugi faktorji kot pa obstoj in razvoj narodov, ni pričakovati, da bi mogla kmalu postati narodna manjšina odločilnega pomena za meddržavno politiko, to se pravi: da bi upoštevale države pri svoji ekspanzivnosti načelo, da ne bi podvrgle svoji suverenosti ozemelj, na katerih bi prebival tuj narod ali del tujega naroda. Kajti potem bi bilo kmalu konec kolonijalnega gospodstva. Ta zveza revizije mirovnih pogodb z razširitvijo zaščite manjšin pa ima za posledico, da države, ki vedo, kaj se skriva za tem, odločno odklanjajo vsako revizijo in razširitev. Vsaka razširitev zaščite manjšin je v današnjih razmerah v neki meri sprememba mirovnih pogodb. Zato je razumljivo, da so se uprli zastopniki Češkoslovaške, Rumunije in Jugoslavije v 6. komisiji III. skupščine predlogu Gilberta Murraya, naj bi se v nekih manjšinskih okrajih postavili stalni zastopniki Društva narodov, ki bi poročali o razmerah v teh okrajih.

Tukaj se vidi, kako labilen je meddržavni teren, na katerem je zgrajena zaščita narodnih manjšin. Kakor si že zamislimo meddržavno zaščito manjšin, vprašanja ni mogoče odtegniti imperialističnemu vplivu. S tem je nada na kako uspešno in pravično meddržavno rešitev izjalovljena.

To tudi iz sledečega razloga. Če bi se hotelo rešiti vprašanje zaščite manjšin v celoti, ne bi bilo potrebno samo, da bi zaščitile

manjšine vse države, ampak bi bilo nujno, da bi se poveril del zaščite predvsem ali vsaj tudi manjšinam. Ne samo dotične države, ki imajo nadzor nad izvrševanjem manjšinske zaščite, bi smele tožiti državo-kršiteljico pred pristojnim forum, to pravico bi morale imeti tudi manjšine. Potem bi bilo tudi onemogočeno, da bi se izvrševal nadzor nad zaščito samo po zunanjepolitičnih kombinacijah. Vendar je ta pravica manjšin zelo težko izvršljiva. Prvič priznava doslej meddržavno pravo za meddržavne subjekte vobče samo države in ne kakih skupin v posameznih državah. Preden bi dočakale manjšine, da bi bile priznane za pravne subjekte in lahko tožile svoje države, bi bilo za vedno rešeno vprašanje marsikatere manjšine. Ampak še večja ovira kot meddržavno bi bilo tukaj državno pravo. Dosedanja država sloni na principu avtoritete in moči. Zdaj pa naj bi naenkrat imela posamezna skupina v državi pravico, da se državi ukloni ali pa tudi ne ukloni. O tem bi odločala instanca izven dotične države. Ne smemo si delati iluzij: Tukaj stoji, če ne formalno pa v bistvu država proti državi. S tem bi izginila dosedanja država, sloneča na avtoriteti in moči, in na njeno mesto bi stopilo nekaj dosedaj povsem neznanega. Dokler pa ne nastopi — če kdaj nastopi — ta tip države, bi dosedanja država umela izigrati meddržavno odločitev spora. In izigrala bi jo tako, da bi prišla dosedanja avtoriteta in moč države do izraza.

Na to je opozoril Triepel v svoji razpravi «Odnosi med notranjim in meddržavnim pravom» (*Académie de droit international, Recueil de cours*, 1923, str. 82.): «Gotovo je mogoče, da bo prinesel bodoči razvoj novo meddržavno pravo, ki bo priznavalo neke skupine v notranjosti sedanjih držav za neodvisne meddržavne subjekte. V tem oziru se kažejo sedaj celo zanimivi simptomi zlasti v pogledu narodnih in verskih manjšin in njih zaščite. Mogoče bo postavil grozeči razkroj moderne države na mesto držav velike ekonomske skupine in prinesel zaradi tega popolnoma novo meddržavno pravo.» Ker pa je vse to vendarle negotova bodočnost, daje specialist za manjšinske zadeve, prof. Rauchberg, v «Prager Tagblattu» z dne 21. septembra 1930. sledeči nasvet glede reforme zaščite manjšin po Društvu narodov: «Najboljša reforma zaščite manjšin potom Društva narodov obstoji v tem, da postane ta način zaščite odveč potom notranjega sporazuma od naroda do naroda, ki daje vsakemu svoje.»

Tako ostanejo samo posamezne države, da same rešujejo vprašanje zaščite svojih manjšin. Liberalna in zlasti demokratična država je rodila vprašanje narodnih manjšin in bo morala izvesti tudi vprašanje zaščite. Upati je, da ga izvede. Kajti šele ona je naredila iz podanika kot objekta vladanja državljana in subjekt

vladanja. Tudi če se ne oziramo na konkurenco držav v meddržavni politiki, ki ji je pogoj notranja konsolidiranost držav, kar suponira zadovoljne manjšine, nam kaže ideologija demokracije, da pojde njena smer proti zadovoljitvi manjšin. Kajti videli smo, da je princip demokracije svoboda vseh in da se je morala zadovoljiti demokracija z absolutno večino samo zaradi tega, ker je popolna izvedba principa svobode nemogoča. Ampak principa svobode demokracija ni zatajila. Kajti ravno demokracija je praktično izvedla načelo temeljnih pravic. Dasi sicer tvorijo te temeljne pravice tudi trdno osnovo za omogočenje večin v političnem življenju, se ne sme pozabiti prvotni idealni cilj teh pravic. Ta prvotni cilj je bil, da se vsaj v nekih ozirih omogoči svoboda vsem državljanom. In tudi uvedba proporca, ki je naravnost negacija principa absolutne večine, je delo demokracije. To kaže, da vprašanje zaščite manjšin v demokracijah ni nemogoče. In samo taka zaščita, ki ni izsiljena, ima upanje na stalnost. To pa je samo interna državna zaščita.

Pri tem pa se ne sme pozabiti to-le: demokracija danes še išče svojo definitivno obliko, ki bo zaradi različnosti držav mogoče v vsaki državi nekoliko različna, svojstvena. Vendar bodo vsaj osnovne črte povsod enake. Zato je po vsej priliki vprašanje zaščite narodnih manjšin tudi ozko vezano z vprašanjem prave demokracije. Poudarjati pa na eni strani absolutno suverenost države in samo dosednji večinski princip demokracije ter zahtevati na drugi strani tako zaščito manjšin, da bi postale manjšine države v državi, ne more koristiti rešitvi manjšinskega vprašanja.

S tem prehajamo k točki: ali bi zadoščale manjšinam pravice, določene v mirovnih in manjšinskih pogodbah, če bi bile te pravice dejanski zaščitene? Kdor se ne lovi za iluzijami, bo moral priznati, da se bogve kako daleč preko te meje ne bo moglo iti. Vsak korak naprej ustvarja namreč nove težkoče. In tak korak naprej je zahteva po kulturni avtonomiji. Taka organizirana kulturna avtonomija — in na organizirano se misli — zahteva najprej, da se ve, kdo pripada dotični manjšini. Te osebe je treba vpisati v nekak nacionalen kataster. Ali ima država pri vpisu v kataster kako ingerenco? Splošno se zahteva, da ne sme imeti država nobenega vpliva na vpis. Kdor se čuti člana manjšine, ta se vpiše, država svobodne volje posamezniku ne sme kratiti. Ali pa ima manjšina kak vpliv na vpis posameznika? Da, pravijo, manjšina lahko zahteva, da je ta in ta vpisan. Torej vpis le ni svoboden. Tukaj je ta dvojna nelogičnost razumljiva. Prvič, da država nima ingerence, da pa ima ingerenco manjšina, in da ima manjšina ingerenco, preden je sploh vpisana kot manjšina, preden torej sploh

obstoji. Ni vseeno namreč, ali je par sto tisoč ali samo par sto članov dotične manjšine. Nekje je vsekakor meja, pod katero bi bilo smešno, zahtevati avtonomijo. Če pa je vpis brez ingerence s strani manjšine, se mogoče marsikateri član manjšine ne bi vpisal, ker bi smatral, da mu to ni v korist. To zlasti takrat, če bi pomenil vpis občutno finančno breme. Taka kulturna avtonomija najbrž ne bi bila zastoj in bi morali nositi stroške člani manjšine. Ta avtonomija pa bi bila tudi krivična, ker bi si jo lahko dovoljevale samo bogate manjšine. Še manj se dá seveda govoriti o teritorialni avtonomiji manjšin, ker to suponira, da bi morale imeti manjšine to avtonomijo tudi v državah, kjer teritorialna avtonomija ne obstoji. To je nemogoča zahteva. Ogibati se je treba vseh zahtev, ki bi delale iz manjšin corpora separata.

Mirovne in manjšinske pogodbe ne dajejo manjšinam mnogo. Vendar pa dajejo, če bi se res izvrševale, toliko, da je omogočen zmožnim manjšinam njih kulturni obstoj in razvoj. Gre pa samo za zmožne manjšine in samo za kulturni obstoj in razvoj. Kajti da bi mogla upati manjšina na kako izjemno privilegirano stališče samo zato, ker je manjšina, je nemogoče, kakor je nemogoče, da bi se oddelila manjšina od večine tudi gospodarsko in politično. Mogoče se bo dal doseči kak napredek tudi napram mirovnim in manjšinskim pogodbam, vendar vsa vprašanja manjšin v današnji državi sploh niso rešljiva. Pomislimo samo, da se mora v primeru vojne boriti manjšina eventualno proti narodu, katerega del je.

Delo za zaščito manjšin je danes že ogromno. Če se bo zdržalo tudi nadalje, je upravičeno upanje na uspeh. Kajti vse današnje institucije so le deloma rezultat mehaničnega razvoja, v veliki meri so plod idej in zavestnega hotenja. To delo za zaščito manjšin je v ozki zvezi z gibanjem, ki se kaže danes v raznih pojavih, ki imajo vsi za cilj čim ožje sodelovanje med narodi in državami.

O TIPU NAŠEGA MESTA NA POMOLU

ŠTUDIJA H KRAJEVNI LEGI VEČINE NAŠIH
MALIH MEST — JOŽE RUS

Geografska lega naših večjih mest. Gibljev
Greljef v pokrajini navadno ne dovoljuje, da bi se v njem osredotočila večji gospodarski promet in gostejše človeško naselje. Le prostrane kotline in nižavja, torej širši predeli majhnih višinskih razlik, nudijo možnost živahnjega prometa in gostejše naseljenosti. S takimi plohami planega sveta je Slovenska zemlja razrahljana kakor malokateri gorski svet. Na južnem zahodu se